

חליצת הנעל במקרא יוסי טייב

במאמר שלהלן, אברר את סמליותה של חליצת הנעל במקרא. ראשית, אציג את המקרים השונים שבהם מוזכרת הסרת הנעל, ואנסה בהמשך לאמוד את פשרה:

חליצת הנעל בהקשר של קדושה

כידוע, נהוג היה בימי המקרא להסיר נעליים בעת שהייה במקום קדוש. הציווי שנאמר מתוך הסנה למשה בעת שהייתו בהר האלוקים(-חורב): "של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא"¹, כמו ציווי שר צבא ה' במפגשו עם יהושע ביריחו², מבטא נהוג זה. גם הכוהנים שירתו יחפים במקדש³, ועד היום הם נוהגים לחלוץ את נעליהם בעלייתם לתיבה לברכת הכוהנים⁴.

חליצת הנעל בהקשר של אבלות

השלת הנעליים (כמוה כקריעת הבגדים) היוותה בימי המקרא בטוי לאבלות. לדוגמא, דויד הולך יחף וחפוי ראש כאשר הוא מחליט לברוח מירושלים עקב מרד אבשלום בנו⁵. כמו כן, באבלות יחיד ובמספר תעניות אסרו על נעילת הסנדל(נעילת נעלי עור), ומיעוט נהג אף ללכת יחף.

חליצת הנעל בהקשר של בושה

באחת מנבואות ישעיהו מובהר היחס ההדוק שבין חליצת הנעל לבושה:

"בַּעַת הַהִיא דָּבַר יְקֹנֶק בְּיַד יִשְׁעִיָּהוּ בֶן אֲמוּץ לֵאמֹר לֵךְ וּפְתַחְתָּ הַשֹּׁק מֵעַל מַתְנֵיךָ וְנַעֲלֶךָ תְּחַלֵּץ מֵעַל רַגְלֶיךָ וַיַּעַשׂ כֵּן הַלֵּךְ עָרוֹם וַיִּחַף: וַיֹּאמֶר יְקֹנֶק כְּאֲשֶׁר הָלַךְ עַבְדֵי יִשְׁעִיָּהוּ עָרוֹם וַיִּחַף שְׁלֹשׁ שָׁנִים אוֹת וּמוֹפֶת עַל מִצְרַיִם וְעַל כּוּשׁ: כֵּן יִהְיֶה מְלַךְ אֲשֶׁר אֶתְּנֶה אֶת שְׂבִי מִצְרַיִם וְאֶת גְּלוֹת כּוּשׁ וְעַרְבִים וְחִקְנִים עָרוֹם וַיִּחַף וַיִּשְׁוֹפֵי שֵׁת עֶרְוַת מִצְרַיִם: וְחָתוּ וּבָשׂוּ מִכּוּשׁ מִכְּבָטָם וּמִן מִצְרַיִם תִּפְאַרְתָּם..."⁶

¹ שמות ג, ה

² יהושע ה, טו

³ משנה ימא א, ז

⁴ קיצשו"ע כב, ז

⁵ שמ"ב, ט"ו, ל"

⁶ ישעיה כ, א-ה

חליצת הנעל בהקשר של חליצה

כי יישבו אחים יחדיו, ומת אחד מהם, ובן אין לו, לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, יבמה יבוא עליה, ולקחה לו לאישה, וייבמה. והיה הבכור אשר תלך, יקום על שם אחיו המת, ולא יימחה שמו מישראל. ואם לא יחפוף האיש לקחת את יבמתו, ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים ואמרה: מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל, לא אבה יבמי. וקראו לו זקני עירו ודיברו אליו, ועמד ואמר: לא חפצתי לקחתה. וניגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים, וחלצה נעלו מעל רגלו, וירקה בפניו, וענתה ואמרה: ככה ייעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו. ונקרא שמו בישראל: בית חלוץ הנעל⁷

במקרה שלפנינו נערך "טקס השפלה" לאדם, שסירב להקים את זרע אחיו שמת נטול בנים ע"י היבמה שיורקת בפניו וחולצת את נעלו.

חליצת הנעל בהקשר של חתימת עסקה

המקור לקניין הסודר הוא המנהג "לשלוף איש נעלו ונתנו לרעהו" לשם "חתימת עסקה". המנהג הוזכר במגילת רות: "וזאת לפניו בישראל על הגאולה ועל התמורה שלף איש נעלו ונתן לרעהו, וזאת התעודה בישראל"⁸. כך ניתן לבאר את הפסוק: "עַל מְכָרָם בְּכֶסֶף צְדִיק וְאֶבְיוֹן בְּעֶבֶר נְעָלִים"⁹ - מדובר, ככל הנראה, על מכירת אנשים שהתבצעה על ידי שליפת הנעל.

מסקנה

לעניות דעתי, הנעל מסמלת את כבוד האדם ואת צלם האלוהים שבו, כאשר חליצתה מסמלת את השפלתו. אם כן, הסרת הנעליים במקומות קדושים מבטאת את הרגשת האפסות המלווה את המפגש בנשגב ובקדוש. גם אבל מוריד נעליים כדי לתת ביטוי למבוכתו עקב צלמו האלוקי שנפגע נוכח פני המוות¹⁰. כמו כן, היבמה חולצת את נעלו של המסרב ליבמה לשם השפלתו. עתה, ניתן להבין מדוע נאמר: "והשתחוּו להדום רגליו"¹¹? - כמו הנעל גם הדום הרגליים (=הדרגש שעליו מניחים את הרגליים) מסמל את כבודו של ה'. לכן, ההשתחוּויה להדום מבטאת את הכבוד אשר אנו רוחשים לאל... גם דויד המלך מזכיר רגליים בהקשר של כבוד האדם¹²: "וְתִתְחַרְרוּ מֵעַט מְאֹל הַיָּם וְכָבוֹד וְהַדָּר תִּעֲטְרֶהוּ, תִּמְשִׁילֶהוּ בְּמַעֲשֵׂי יְדִיךָ כֹּל שִׁתָּה תַּחַת רַגְלָיו". אך מה מבטאת חליצת הנעל ונתינתה לשם חתימת עסקה? אני מאמין שאין שום בסיס לביצוע עסקה אלמלא האמון בין בני האדם. כשאדם מתחייב לחברו על עסקה מסוימת,

⁷ דברים כה, ה-י

⁸ רות ד, ז

⁹ עמוס ב, ו

¹⁰ ועיין "מן הסערה", הרב סולוביצ'יק

¹¹ תהילים צט, ה'

¹² תהילים ח

הוא מעמיד את כבודו בתנאי שיקיים את העסקה, במילים אחרות הוא נותן לו את "המילה" שלו, או כנהוג בימי קדם- את נעלו...
כולי תקוה, שמאמרי ייושם הלכה למעשה, ויגרום לקוראיו לכבד את נועלי הנעליים וגם את אלה שאינם, בעבור שנבראו בצלם...

נספח-מהותה של הנעל:

מסריקת המקרים שלעיל, הסקנו שישנו קשר בין הנעל לכבוד האדם וצלמו, אך עדיין נשאלת השאלה: "מהי סיבת הקשר ביניהם?" אעלה ארבע אפשרויות להסבר:

1. האדם נוצר מעפר ורוח: "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה וייפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה"¹³. הנעל מפרידה (פיסית) את האדם מן העפר, מבדילה ביניהם, ובכך בעצם- מדגישה את צלם האלוקים(="נשמת חיים") אשר בו.
2. למרות שכיום הנעליים נחשבות לדבר בסיסי, לעניות דעתי, אין לנעל מטרה מוגדרת. בניגוד לבגד המגן על האדם מפני החום והקור. הנעליים הן "מותרות" שיצר האדם רק משום כבודו, לכן הם הפכו להיות סמל לכבוד האדם.
3. הגובה מזוהה עם הכבוד, ניתן לראות זאת בנבואת ישעיהו על אחרית הימים שבה אלוקים משפיל-מנמיך את הרשעים-ארזים/הרים:

והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ונישא מגבעות... לכו ונעלה אל הר בית ה'...עניי גבהות אדם שפל, ושח רום אנשים, ונשגב ה' לבדו ביום ההוא... על כל ההרים הרמים... על כל הגבעות הנישאות... חדלו לכם מן האדם כי במה נחשב הוא¹⁴

אין ספק שישנו קשר בין הגובה לחשיבות ולכבוד. לכן, הנעל שמגביהה את האדם, מבטאת את כבודו.

4. נעליים מבטאות את ההליכה על שתיים שהיא ייחודית לבני האדם. בעלי החיים, נטולי הכבוד העצמי, הולכים על ארבע. והנחש, הבריאה השפלה ביותר, הולכת על גחונה ומתבוססת באדמה¹⁵.

¹³ בראשית ב, ז

¹⁴ ישעיה ב

¹⁵ בראשית ג, יד

